

Het veranderend lager onderwijs 1920-1950

GIJS BOON

Het veranderend lager onderwijs 1920-1950

GIJS BOON

Hilversum groeide snel in de jaren 1919-1939. In deze periode verdubbelde het aantal inwoners tot ruim 74.000. Economisch ging het Hilversum tot ongeveer 1933 voor de wind. De vestiging van industrie als bijvoorbeeld de Nederlandsche Seinstoestellen Fabrik en het daaropvolgende nieuwe verschijnsel van de radio-omroepen waren gunstig voor de werkgelegenheid en trokken nieuwe inwoners aan. Het groeiende aantal jonge gezinnen betekende ook dat het aantal leerplichtige kinderen explosief toenam. Er moest dus in korte tijd door de gemeente en schoolbesturen een groot aantal nieuwe scholen worden gerealiseerd.

In 1915 had W.M. Dudok zijn aanstelling als directeur van Publieke Werken gekregen. Vanaf 1927 was hij gemeente-architect en als zodanig uitsluitend belast met (nieuw-)bouwprojecten en stadsuitbreiding. In de periode 1920 tot 1931 ontwierp hij negen openbare en protestantse scholen in Hilversum.

Gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs

Eén van de doelstellingen van het onderwijs is om kinderen tot voor de maatschappij bruikbare mensen te vormen. Met de Schoolwet van 1857 werd het aantal vakken op de lagere school aanzienlijk uitgebreid. In 1806 waren lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal verplicht, aardrijkskunde en geschiedenis waren facultatief. Vanaf 1857 werden ook die laatste twee vakken verplicht, evenals vormleer (een soort meetkunde), kennis der natuur en zingen. De Schoolwet van 1878 voegde hier nog handwerken, handtekenen en gymnastiek aan toe.

Vanaf de invoering van de Gemeentewet in 1851 ging de overheid meer geld uitgeven voor onderwijs. Daarbij kwam de vraag op of behalve het openbaar onderwijs ook de particuliere en christelijke scholen door de overheid betaald moesten worden. Deze 'bijzondere' scholen verkeerden financieel in een ongunstiger positie dan de openbare. Het daardoor veelal hogere schoolgeld maakte dat ze niet voor iedereen toegankelijk waren. Door de invoering van de leerplicht in 1901 werd het openbaar onderwijs de meest waarschijnlijke weg voor kinderen uit minder welgestelde milieus. De schoolkwestie kwam pas tot een einde toen de financiële gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs geregeld werd in de Lager Onderwijswet van 1920.

De onderwijswetgeving die vanaf de negentiende eeuw tot stand kwam, was alles bij elkaar genomen overvloedig en regelde tot in detail zoveel aspecten, dat

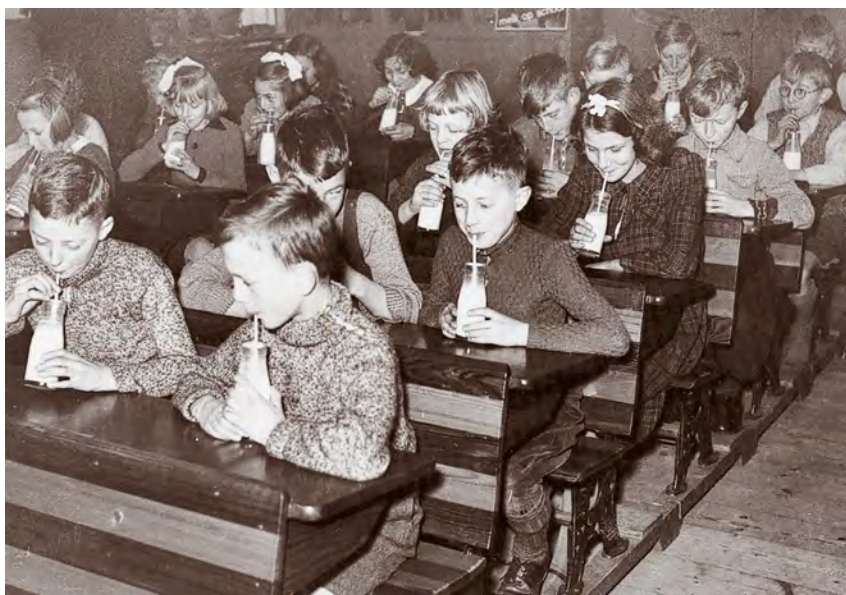
Gijs Boon is medewerker bij het streekarchief. Hij is in 1959 geboren, studeerde theologie aan de hogeschool Windesheim te Zwolle en is voornemens dit jaar zijn studie archiefwetenschap aan de UVA af te ronden.

Gijs is gehuwd, heeft twee dochters en twee zonen en woont in Deventer.

veranderingen in het onderwijsprogramma nagenoeg onmogelijk waren. Dat bleek in een snel veranderende samenleving een nadeel.

Het kleuteronderwijs was minder strak gereguleerd. Vernieuwingen drongen dan ook via het kleuteronderwijs door naar het lager onderwijs. De relatieve vrijheid van het kleuteronderwijs kwam voort uit de gedachte dat jonge kinderen toch nog niet in staat waren veel op te nemen. Het werd als verkwistend gezien voor deze vorm van onderwijs veel geld uit te geven. De kleuterscholen waren geboren uit sociaal-economische nood. Eerder was de straat het terrein van de kinderen, met allerlei problemen als gevolg. Een oplossing werd gevonden in de 'bewaarscholen'. De kinderen konden zo in de gaten gehouden worden en discipline leren, alleen al door middel van het gedwongen stilzitten. Fröbel en later Montessori zouden het kleuteronderwijs vernieuwen door een programma van 'spelend leren' te introduceren.

De jaren twintig van de vorige eeuw waren, als gezegd, een tijd van stijgende conjunctuur; het waren 'de goede jaren die aan de Depressie voorafgingen'. Door de depressie van de jaren dertig is men de eraan voorafgaande periode wat te donker in gaan zien. Economisch ging het toen juist goed in het Gooi, vooral in Hilversum. Desondanks was de welvaart niet voor allen bereikbaar en voorzieningen als voedseluitdeling bleken noodzakelijk. Voor het onderwijs was een gemeentefonds in het leven geroepen, waaruit voor kinderen uit armlastige gezinnen kleding en schoeisel (klompen!) bekostigd werden. In de Tweede Wereldoorlog kwam daar de introductie van de schoolmelk bij. In 1941 stak het Hilversumse Schoolmelkcomité in een brochure de loftrumpet over 'melk met een rietje'. De gemeente betaalde voor de armere leerlingen ook een wekelijks bezoek aan het badhuis.

Uit de folder van het Hilversumse Schoolmelkcomité uit 1941: *De vakantie is om, in de school gaat het leven weer zijn bekenden gang: zingen, rekenen, lezen, schrijven... en melk met een rietje.* (foto: Stevens)

De Fabritiuschool (hier de zuid- en oostgevel) werd van heinde en ver bezocht door bouwkundigen en andere belangstellenden. Een waar 'schoolpaleis'. (coll. Streekarchief)

Fabritiuschool

De vooroorlogse onderwijssituatie wordt hier nader geschetst aan de hand van de ontwikkelingen met betrekking tot de Fabritiuschool.

Het zuidelijk stadskwartier was voornamelijk een woonbuurt. Vanaf 1890 werden er voortdurend nieuwe woningen en scholen bijgebouwd. De gemeenteraad besloot in 1925 tot de bouw van een nieuwe school 'in de buurt van de Diependaalselaan', omdat de openbare school aan de Koningsstraat wegens plaatsgebrek geen kinderen meer kon toelaten. Begin 1926 presenteerde Dudok zijn ontwerp voor de school, gelegen aan de Fabritiuslaan. Het gebouw zou een 'vriendelijk, landelijk aanzien' krijgen met een rieten dak en gepleisterde gevels. Aan de zijde van het schoolplein (de achterkant) waren de lokalen geprojecteerd, zodat het zicht op de buitenwereld ontbrak. De gangen kwamen aan de voorzijde en omsloten de lokalen.

Dudok meende 'een uiterst eenvoudig' ontwerp te hebben afgegeven. Zo was er geen stoffen vloerbedekking in de lokalen, maar lagen er eenvoudige, witgeschilderde grenenhouten vloeren. Juist die vloeren zouden het schoolhoofd jaarlijks doen verzuchten dat het schoonmaken ervan een continue zorg was. En de laagdoorlopende daken dwongen de leraren in de winter vaak tot het lesgeven bij kunstlicht. Ook het meubilair was aanvankelijk niet voldoende, het oude model lessenaars dwong de kinderen uit de hogere klassen tot kromzitten.

De dienst Publieke Werken bouwde de school met eigen personeel (om de kosten nog verder te drukken), wat de gemeente op een officiële klacht van de plaatselijke aannemers kwam te staan. Vermoedelijk was de inzet van het eigen per-

soneel voor de gemeente inderdaad goedkoper omdat er op dat moment niet voldoende emplooi voor hen was in andere projecten. Echt 'eenvoudig' was het gebouw natuurlijk niet; het rieten dak was zonder meer kostbaar en de school zou vanwege het bijzondere uiterlijk jarenlang 'autobussenvol bezoekers' van buiten de gemeente en zelfs uit het buitenland trekken, tot verdriet van het schoolhoofd. Op 1 januari 1927 werd de school officieel geopend. De lessen aan de 158 leerlingen begonnen de dag daarna. Het eerste schoolhoofd werd J.S. Haveman. Officieel kreeg de school de naam 'Fabritiusschool', maar in het ambtelijk taalgebruik werd gesproken van 'school nr. 14'. De pers ontving een uitnodiging om de school op 8 januari te komen bezichtigen. De Gooische Post schreef: *Het schoolgebouw heeft in haar vormgeving en haar kleuren en tot in vorm en materiaal van het hellende rieten dak de overbrenging van het landhuistype naar het schoolgebouw, en men kan zich verbazen en verheugen over de rationeele en logische wijze waarop dit is geschied. In het lenige spel dezer muurvlakken, in het lenige rythme der lijnen is zij dadelijk op haar omgeving geïnspireerd en los van alle monumentaliteit, zooals de conventie die zich denkt, sluit zij zich, vriendelijk en lief als zij is, onmiddellijk bij de omgeving van het Gooische landschap aan. Het persgezelschap toonde zich met het geziene zeer ingenomen.*

Bijzonder was de groenvoorziening rondom de school. Plantsoenmeester Jan Hendrik Meijer (1886-1953) verzorgde de beplanting, met veel groen, veel planten en weinig hekwerk. Hij had een positieve visie op de jeugd en keerde zich tegen de heersende opvatting dat al het fraais wat hij en zijn medewerkers hadden geplant, binnen afzienbare tijd wel vernield zou zijn. Om dit te voorkomen nodigde hij de hoogste klassen van alle scholen uit op de kwekerij.

De Ruysdaelschool (hier de noord-westgevel) diende als uitbreiding van de Fabritiusschool. (coll. Streekarchief)

Het aantal leerlingen groeide in dat eerste jaar tot 235, met twee klassen voor het eerste leerjaar. Daardoor, en door de nieuwe vakken natuurkunde en tekenen, moest de school eind 1927 al met zeven lokalen uitgebreid worden. Bij de bouw van de Fabritiussschool was al voorzien dat er bij een groeiend leerlingental op termijn een tweede gebouw op dezelfde locatie zou komen. In maart 1928 had Dudok een ontwerp gereed en korte tijd later was de Ruysdaelschool een feit. De twee gebouwen staan min of meer haaks op elkaar rondom het verdiepte schoolplein en worden verbonden door het gymnastieklokaal. Vanaf de opening van het nieuwe gebouw konden de dubbele eerste klassen bij de Fabritiussschool worden opgeheven. Ook de Ruysdaelschool kreeg een rieten dak. Het geheel werd een 'ruimgelegen parel in de omgeving' genoemd.

Kinderen uit arbeiderswijken gingen veelal naar de Ruysdaelschool, kinderen uit meer gegoede milieus naar de Fabritius. Laatstgenoemde school was vaak de opstap naar vervolgonderwijs als gymnasium en HBS. Misschien was dat de reden dat het schoolhoofd Haveman niet gelukkig was met het gezamenlijk gebruik van het schoolplein.

Crisis

Dudok zou vanaf 1931 tot aan de Tweede Wereldoorlog geen school meer bouwen in Hilversum. Grootscheepse bezuinigingen maakten nieuwbouw onmogelijk; een plan uit 1938 voor een HBS aan de overzijde van het spoor werd wegens geldgebrek in de ijskast gezet. Het hele onderwijs begon de gevolgen van de Crisis te voelen. De commissie van toezicht op het lager onderwijs: *Tenzij de algemeene toestand zich ten gunste keert, zal helaas weinig verbetering aan te brengen zijn. Het gemeentebestuur is genoodzaakt het Rijk te volgen in de afbraak van veel, wat de Lager-Onderwijswet-1920 tot groei en bloei van het onderwijs wettelijk had vastgelegd.*

De voedselverstrekkingen aan kinderen namen in aantal toe, maar de kosteloze verstrekking van baden werd juist stopgezet. Op het onderwijzend personeel werd bezuinigd door de 'boventallige' leerkrachten te ontslaan. Kleding werd niet meer aan de leerlingen verstrekt, maar schoeisel nog wel. Ongetwijfeld tot opluchting van de leerlingen werden echter in plaats van klompen schoenen gekocht.

Op de Fabritiussschool deed de Crisis zich ook voelen. Het zwemondericht werd afgeschaft en de subsidie voor schoolreisjes stopgezet. Bij de geboorte van prinses Beatrix kon er slechts een traktatie voor de kinderen komen dankzij de ouders. Boeken voor de bibliotheek konden nauwelijks meer worden aangeschaft. En juist die bibliotheek was de trots van Haveman geweest. Al in het eerste jaar waren er 117 titels gekocht en daarvan werd flink gebruik gemaakt. In zijn verslag over het jaar 1938 schreef het schoolhoofd: *De bibliotheek raakt danig in verval omdat er reeds enige jaren geen gelden voor worden uitgetrokken. [...] Als nu in 1939 van Gemeentewege een bedrag wordt toegestaan, kunnen we overgaan tot de hoognodige uitbreiding, die vooral voor de grote klassen dringend is.*

Die grote klassen waren natuurlijk het gevolg van het gebrek aan voldoende schoolgebouwen. De 'Verordening tot regeling van het openbaar gewoon lager

en uitgebreid onderwijs' regelde in artikel 10 dat klassen niet groter mochten zijn dan gemiddeld 34 leerlingen. Dit aantal werd op de Fabritiussschool in 1934 voor het eerst voor vrijwel alle klassen overschreden, pas zes jaar na de ingebruikname van de Ruysdaelschool. In 1937 hadden de eerste vier klassen zelfs 43 of meer leerlingen! Nieuwe leerlingen werden voor die leerjaren dan ook niet meer aangenomen, maar doorverwezen naar school nr. 16, de Ruysdaelschool.

De grotere klassen hadden ook voor het geven van onderwijs gevolgen: klachten over verminderde leermotivatie en ijver van de leerlingen namen steeds toe. Het kostte de leerkrachten meer moeite om de orde te handhaven. Haveman: *Er komt een geheel andere sfeer in de klasse. Enkele vrijheden die vroeger konden worden toegestaan en die medewerkten om een prettige geest in de klasse te brengen, zijn nu uitgesloten. Het eerst nodig is het handhaven van de orde. Misschien kwam het door de persoonlijke trots van Haveman op zijn school en leerkrachten dat hij de oorzaken van de mindere houding van de leerlingen voornamelijk bij de ouders zocht: Vrijwel algemeen in ons land constateert men een afnemen van de leermotivatie; misschien is dit toe te schrijven aan de weinig rooskleurige vooruitzichten. Kinderen van de lagere school bekommeren zich echter nog weinig om hun vooruitzichten en voor het afnemen van hun ijver moet dus een andere oorzaak zijn. Mijns inziens zijn de ouders hier de hoofdschuldigen. Bij tal van ouders merken wij mindere medewerking in deze zin, dat er minder gelet wordt op het thuis te maken werk en minder belangstelling voor de op school behaalde resultaten, die in de rapportcijfers worden uitgedrukt. Onze taak wordt hierdoor wel heel veel moeilijker. Van de mogelijkheid dat ook bij de kinderen thuis de Crisis zich deed voelen, met alle spanningen van dien, sprak hij niet.*

De naoorlogse onderwijssituatie

Na de Tweede Wereldoorlog brak een periode van herstel aan. Dat was op velerlei gebied dringend noodzakelijk. Uit het verslag uit 1947 van de Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs aan de gemeenteraad komt een beeld naar voren van de situatie in de bezettingstijd en vlak erna. Tijdens de bezetting waren verschillende schoolgebouwen gevorderd. Hierdoor was veel schade ontstaan aan de gebouwen, inventaris, leermiddelen etc. Met kunst- en vliegwerk werd getracht het onderwijs voortgang te doen vinden. Tot de winter van 1944/1945 lukte dit. Eén schoolcomplex, aan het Achterom, bleef in de winter 1944/1945 enigszins verwarmd open. De leerlingen van de hogere klassen van openbare en bijzondere scholen kregen gezamenlijk enkele uren in de week les. Een verre van ideale onderwijssituatie.

Na de bevrijding werd geklaagd over de geringe belangstelling van de kinderen, de onoplettendheid en de onrust. Pedagoge Lea Dasberg schetst in haar boek *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel* (1984) de elkaar door de eeuwen heen opvolgende opvoedingstheorieën. Zij onderscheidt vier perioden:

1. Vóór jeugdland: grote mensen in zakformaat (ca. 1250-1750);
2. Grootbrengen door kleinhouden (1750-1940). De filosofen van de Verlich-

ting ontdekten het Kind en gaven het een eigen kinderwereld, los van de zorgen van volwassenen: een Jeugdland. Geen kinderarbeid meer, 'om bestwil' afgeschermd van de maatschappelijke werkelijkheid en weinig tot geen verantwoordelijkheid voor het kind;

3. Invasie in Jeugdland (1940-1975). Economische crises, wereldoorlogen, relatieproblemen in gezinnen etc. sloegen Jeugdland stuk. De kleingehouden kinderen waren hier niet op voorbereid;
4. In de loopgraven van de subcultuur (1975-1984). Verzet tegen de bestaande orde en een vlucht in de tegencultuur is het gevolg.

Laatstgenoemde periode wordt hier terzijde gelaten, het valt buiten het bestek van dit artikel. De 'Invasie in Jeugdland' is wel relevant op deze plaats. Jeugdland had al een slag toebedeeld gekregen door de Eerste Wereldoorlog. De crisis die in 1929 inzette gaf de tweede klap. Dasberg omschrijft het als volgt: Wat bleef er over van het oude beeld van geborgenheid met een werkloze vader, die op zijn best met een bitter gezicht zijn krant las, naast de kachel, met pantoffels aan; die op zijn slechtst vloekend en tierend thuiskwam van het stampelen. Wat bleef er over van de geborgenheid, waar de wurgende angst om het bestaan zich ontladde in scènes tussen de ouders, eindigend in gewapende vrede met angstige stiltes of in totale echtscheiding?

De Tweede Wereldoorlog gaf de doorslag. Veel overgeleverde waarden werden losgelaten tijdens de bezetting; tegen de wet in handelen werd een deugd. Een vals persoonsbewijs gebruiken was moedig, stelen van de Duitsers was verzet, luisteren naar verboden zenders idem. Het ging nog verder: kinderen moesten voedsel voor zichzelf en anderen 'organiseren'. Vaders waren opgepakt, tewerkgesteld in Duitsland of doken onder. Kinderen moesten op pad, in barre koude soms, en altijd in angst of het goed zou gaan en of iedereen er bij thuiskomst nog zou zijn. Jeugdland was kapot, het was een 'mythe uit de verre oudheid' geworden.

Weg met het dooie geleer

Deze problemen, maar ook allerlei meer praktische kwesties en materiële zaken, hadden de aandacht van de Hilversumse commissie van toezicht. Zo droeg de commissie de suggestie aan of niet bij het handwerkonderwijs de meisjes eenvoudige kledingstukken zouden kunnen maken en door de kinderen voor eigen gebruik te laten kopen. De commissie bepleitte ook een uniforme vakantieregeling voor de openbare en de bijzondere scholen.

Tegen deze achtergrond – de puinhopen die er waren, het puinruimen dat in volle gang was – moeten we de wens tot verandering en vernieuwing zien. Op allerlei terreinen leefden bij prominenten vernieuwingsideeën: een mengeling van progressieve en autoritaire denkbeelden. De verzuiling was volgens de vernieuwers één van de oorzaken van het slecht functioneren van de samenleving. Deze moest doorbroken worden en het werken aan nationale eenheid diende krachtig bevorderd te worden. De beoogde vernieuwing lukte echter niet. Er was geen draagvlak voor en grote problemen (b.v. Nederlands-Indië) eisten de aandacht

op. In Hilversum vinden we in het onderwijs een voorbeeld van de wens tot verandering onder de noemer ‘verfrissing en vernieuwing’. Een fraai *statement*, ongetwijfeld gemunt door ambtelijke functionarissen, en nog steeds bruikbaar om veranderingen in gang te zetten bij profit- en non-profit organisaties.

Waar stonden die verfrissing en vernieuwing van het onderwijs voor? Waarne- mend burgemeester B.H. Bakker zond een artikel, getiteld *Stenen voor brood* (vgl. Matth. 7:9) van M.H. de Haan, rector van het Montessori-Lyceum in Rotterdam, aan de Hilversumse schoolhoofden. Het was overgenomen uit *Je maintiendrai* van 25 augustus 1945. De burgemeester bracht het stuk onder de aandacht omdat *zoveel is afgebroken en opnieuw opgezet moet worden*. Ook vond hij dat de school niet slechts kennis moest bijbrengen, maar moest *mée-opvoeden*. De auteur van het artikel was van mening dat de school een plaats in het hart van het volk verdiende en schetste een verwilderde jeugd, schoolgebouwen die ‘uitgewoond’ waren door Duitse en geallieerde troepen en andere misstanden, die zich ook in Hilversum voordeden. Een citaat: *Denkt u dat de Nederlandse jeugd het diep betreurt, dat al die verschillende soldaten hun gebouwen vuil maken en uitwonen? Wel nee, de Nederlandse jeugd vindt het fijn om langs de straat te slieren en de ruiten in te gooien. Ze heeft maling aan de school, ze vindt de school op zijn best een noodzakelijk kwaad, maar liefde voor de soms prachtige, altijd solide schoolgebouwen, geen sprake van. En dat komt omdat de school stenen geeft voor brood, omdat de school geen vreugde in het kinderleven heeft... De scholen zijn geen stralende kernen, ze zijn ouderwets en zo dood als pieren, aldus De Haan.* De onopgevoede jeugd was een gevolg van het onderwijssysteem. Onderwijs zoals het werd gegeven op Montessorischolen en andere vernieuwende scholen was naar haar overtuiging de weg die ingeslagen moet worden. Een volledig en radicaal breken met het klassieke stelsel, individualiseren, de leerstof drastisch verminderen om meer doewerk te kunnen opnemen, was haar pleidooi. Het perspectief verwoordde ze als volgt: *Men zal eens zien hoe gauw de baldadigheid ophoudt, het leeglopen en de vernielzucht, wanneer levend werk in de plaats gesteld wordt van het veel te intellectualistische dooie geleer. Onze jongens en meisjes, ook die van na de oorlog, willen best werken, wanneer ze maar werk krijgen dat hen interesseert, waar ze in op kunnen gaan.*

Geen ‘pain de luxe’

Een reactie bleef niet uit; het stuk wekte bevreemding. Het personeel van de Openbare Lagere School no. 10 (7 ondertekenaars) merkte op dat na elke oorlog een geestelijk reveil is waar te nemen. De vroegere waarden en verworvenheden werden met nieuwe maatstaven aangevallen. De samenstellers noemden het een ‘leuze-artikel’ en citeerden leuzen als ‘Kanonen für Butter’ ter vergelijking. Zij meenden dat de overheid zélf het probleem was. De matige salariering van de onderwijzers, de grote klassen, de geringe status van het vak – dát waren de zaken die aangepakt dienden te worden. Dan pas kon de school ‘voedend brood’ serveren, ook al was het dan nog steeds geen ‘pain de luxe’.

Zij verwachtten dat dit alles een langzaam proces zou zijn, dat zéér aanzienlijke financiële offers zou eisen en dat het spoedig omtoveren van verouderde leerinstituten

tot vrolijke werkgemeenschappen een lieve, kinderlijke illusie is, die hoogstens bewijst dat de reatrix jong gebleven is, maar die voor een berooide en uitgeschudde volksgemeenschap even weinig praktische betekenis heeft als het oordeel van een dove over een concert.

Ondanks deze negatieve reactie stelden burgemeester en wethouders een commissie in die als opdracht kreeg, maatregelen voor te stellen om tot vernieuwing en het verfrissing van het lager onderwijs te komen. Al eind 1947 bracht deze commissie haar advies uit. Onder onderwijsvernieuwing verstond zij in hoofdlijnen: Aansluiten aan de omgeving. Meer activiteit: stel kind voor probleem, zelf verzamelen, zelf ordenen, zelf zoeken etc. Meer individualiteit. Beperking parate kennis. Moedertaalonderwijs centraal. Ook citeerde de commissie minister Gielen, die als hoofdinspecteur van het lager onderwijs de hoofdlijnen van de vernieuwing als volgt formuleerde: Een andere verticale structuur. Het kind als totaliteit. Meer opvoeden tot persoonlijkheid, meer levensvoorbereiding en opvoeding tot gemeenschapszin. Taalonderwijs is een geheel van spreken, lezen, stillezen, stijl, stellen en expressie.

Alle leerkrachten die een cursus voor onderwijsvernieuwing wensten te volgen (in het vormingscentrum Drakenburgh) kregen een tegemoetkoming in de kosten. Deze cursus was een initiatief van de inspecteur van het lager onderwijs.

Het rapport van de vernieuwingscommissie leidde in 1949 tot de vaststelling van een geheel nieuw algemeen leerplan dat op alle scholen voor gewoon lager onderwijs werd ingevoerd. De richtlijnen daarvoor besloegen zo'n 20 pagina's. Omstreeks deze tijd nam ook de scholenbouw weer een aanvang. Maar wat een verschil met de scholen die Dudok tot 1931 realiseerde! In de eerste drie jaar na de oorlog had men zich voornamelijk bezig gehouden met herstel en gebruiks-

De Jan Ligthartschool aan de Meteorstraat werd als bouw pakket in Finland gekocht. De na-oorlogse scholenbouw was op zeer bescheiden leest geschoeid. (coll. Streekarchief)

klaar maken van beschadigde en gevorderde schoolgebouwen. Maar door het ontstaan van nieuwe stadswijken (Noord) en het zeer snel groeiende aantal leerlingen was er grote behoefte aan nieuwe scholen. Op 25 april 1949 werd de eerste naoorlogse school opgeleverd: de Jan Ligthartschool aan de Meteorstraat. Hoewel Dudok voor het gebouw wel een ontwerp had ingeleverd, besloot men echter wegens de kosten tot aanschaf van een 'bouwpakket' uit Finland. Soberder kon al niet. Ook het eerste naoorlogse, wel uitgevoerde ontwerp van Dudok uit 1953, de J.P. Thijsseschool aan de Spechtstraat, was bepaald geen paleis. Een zeer bescheiden gebouw, waarin Dudok alleen wat variatie wist aan te brengen door eenvoudige knikken in de dakvorm en de muren.

Afsluitend

De periode tot de Crisis en de naoorlogse periode tot 1950 hebben veel voor het onderwijs in Hilversum betekend en veel in gang gezet.

In de twintiger jaren zijn vele scholen gebouwd – 'schoolpaleizen' werden ze later met enige weemoed genoemd. De scholen van Dudok waren gevarieerd en dienden een hoogtepunt te zijn in de wijk waarin ze gelegen waren. De onderwijsvorm in deze tijd was traditioneel en al decennialang geheel vastgelegd in wet- en regelgeving; veranderingen traden nauwelijks op en beperkten zich tot het toevoegen van een vak aan het curriculum.

Eind jaren veertig was het anders. De ontregeling van het dagelijks leven, zeker in het laatste oorlogsjaar had allen getroffen. De betrokkenheid van de gemeentelijke overheid werd gecontinueerd en geïntensiveerd. De scholenbouw was sober. Het ging nu vooral om de inhoud. Onderwijsvernieuwing werd voor het eerst een begrip. De middelen waren beperkt, maar het gevoelen bij velen was: het moet anders.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is dit thema nog niet van de agenda verdwenen. De salariëring, het aanzien van het vak en fusieperikelen worden in de landelijke politiek en op gemeentelijk niveau nog steeds besproken en dat is maar goed ook.

Bronnen

Streekarchief Gooi en Vechtstreek (SAGV), archief gemeentebestuur Hilversum 1851-1939.

SAGV, archief secretarie gemeente Hilversum 1940-1959.

Geraadpleegde literatuur

A. Koenders, *Hilversum. Architectuur en stedenbouw 1850-1940*, Zwolle/Hilversum 2001.

J. Diederich, *Sociologische en sociografische studiën. Karakter en groei van Hilversum*, Leiden 1951.

J.H. Stuijverberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1977.

A.F. Manning en M. de Vroede (red.), *48 miljoen Nederlanders. Kaleidoscoop van de vaderlandse geschiedenis*, Amsterdam 1977.

L. Dasberg, *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*, Meppel/Amsterdam 1984.

H. van Bergeijk, *Willem Marinus Dudok. Architect-stedebouwkundige 1884-1974*, Naarden 1995.

Gemeenteverslagen: een boeiende bron

Elke school zond aan het begin van het nieuwe jaar een verslag over de onderwijssituatie van het voorbije jaar aan Burgemeesters en Wethouders. De bewaard gebleven verslagen behandelden onderwerpen als personeel, leerlingen, onderwijs, schoolverzuim, beloningen en ereblijken, leermiddelen, schoolmeubelen, lokalen, bibliotheken, handwerken en algemene opmerkingen van verschillende aard. Uit het verslag van de Openbare School nr. 14, gelegen aan de Fabritiuslaan over het jaar 1927:

Een volledige lijst met namen van personeel en welke onderwijsakten zij bezaten. Het hoofd van de school meldde dat de gezondheidstoestand van het personeel goed was en allen zich met lust en ijver kweten van hun taak. De verslagen bespreken het schoolverzuim en de redenen hiervan. In de maanden november en december kwamen veel gevallen van mazelen voor; soms werden hele klassen gesloten wanneer het virus weer toesloeg. In 1927 waren er van de leerlingen van de tweede klas nog slechts zes over!

Boeiend is de beschrijving van de aanschaf van boeken, bestemd voor de bibliotheek van de 5^e en 6^e klassen. Het gaat om 64 boeken in totaal, met titelvermelding en auteurs als bijvoorbeeld W.G. van der Hulst (o.a. *Thijs en Thor*), Nienke van Hichtum (o.a. *Een kaffersche heldin* en *Afke's tiental*) en Jules Verne (*De loods van de Donau*).

De kinderen mochten de gemaakte werkstukken bij handwerken (er was een onderscheid tussen 'nuttige handwerken' en 'handenarbeid') mee naar huis nemen, daar ze niet geschikt waren voor de verkoop.

De sociaal-economische situatie komt ook aan bod in het verslag. Zo werden er 225 kaartjes voor het badhuis aan kinderen uitgereikt. Er wordt nog kort melding gemaakt van de oudercommissie, de schoolvergadering en het Sinterklaasfeest. Als laatste melding is te lezen dat een deel van de leerlingen uit de hoogste klassen godsdiensten volgden bij twee met name genoemde predikanten.

Deze geschreven verslagen met een omvang van ongeveer tien pagina's geven een helder en toegankelijk overzicht van een schooljaar.

De gemeente publiceerde zelf ook een jaarverslag waarin meer algemene gegevens over het onderwijs te vinden zijn. Tot en met 1935 verschenen de verslagen jaarlijks, daarna publiceerde men tot 1966 meerjaarlijkse verslagen. Daarin werden ook de verslagen van de commissies van toezicht op het onderwijs opgenomen. Toezicht was er in velerlei vorm. Zo was er gemeentelijk geneeskundig toezicht op scholen. De schoolarts en -verpleegster stelden een verslag op van hun bevindingen. In 1922 werd bijvoorbeeld bij 26 jongens en 33 meisjes onvoldoende gezichtsscherpte en bij 12 jongens en 10 meisjes onvoldoende gehoorscherppte geconstateerd. Naast andere aandoeningen sprongen juist deze twee er in aantallen uit. Het verslag eindigde met de wens voor een tandheelkundige polikliniek voor de scholen.

De commissie van toezicht op het lager onderwijs publiceerde jaarlijks uitgebreide statistieken en gegevens over alle scholen: leerlingenaantallen, vakken en personeel en hun kwalificaties. Ook werden alle scholen bezocht en in het verslag kwamen de bevindingen over reinheid, leerplan, gebouwen en gewenste verbeteringen.

Uit die verslagen een meerjarenoverzicht van het aantal leerlingen aan de twee in het artikel genoemde scholen:

	1927	1934	1939	1944	1949
Fabritiuschool	235*	233	263	227	246
Ruysdaelschool	–	209	234	225	247

* met 2 eerste klassen